

DOKUMENTOTYROS VIETA MOKSLŲ SISTEMOJE

JULIJA ZINKEVIČIENĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: julija.zinkeviciene@kf.vu.lt

Bet kokia žmonių veiklos sfera yra susijusi su dokumentais, informacija, kuri parodo ekonomikos, mokslo, kultūros ir socialinio-politinio gyvenimo lygį. Savo atmintyje saugodami žmonijos socialinį patyrimą, dokumentai teikia visuomenei ir jos individams koncentruotas žinias, padeda išsaugoti informaciją ateinančioms kartoms.

Dokumentotyra – tai mokslas apie dokumentą ir dokumentinės komunikacijos veiklą. Dokumentotyros objektas yra kompleksinė dokumento kaip sistemos, skirtos informacijai saugoti ir skleisti laike ir erdvėje, analizė. Pagrindu laikomi dokumentai, sukurti kaip socialinės semantinės informacijos rezultatas.

Svarbiausias dokumentotyros siekis – analizuoti dokumento sampratą, struktūrą ir įvairovę funkcijų, sudarančių dokumentinės komunikacijos pagrindą, taip pat pateikti informacijos fiksavimo būdus, apdorojimo metodus, saugojimo galimybes ir naudojimo perspektyvas.

Straipsnio tikslas – apibrėžti dokumentotyra kaip tarpšakinę integralią mokslinę discipliną ir apibūdinti jos vietą informacijos ir komunikacijos studijose. Pagrindinis dėmesys buvo kreipiamas į archyvistikos įtaką dokumentotyros raidai ir jų tarpusavio ryšius mokymo procese.

Pastaraisiais metais profesinėje spaudoje netyla mokslinės diskusijos, kuriose įvairiai aiškinamos tokios problemos kaip dokumentotyros vieta mokslų sistemoje, šios disciplinos sudėtis ir struktūros pokyčiai, jos objektas, dalykas, o kartais net atsiradimo prielaidos, skirtingai nustatomos tyrimų ribos ir kt. Ypač aktyviai diskutuoja archyvistikos, bibliotekininkystės ir informacijos mokslų specialistai.

Dėl šių ir kitų problemų dokumentotyra tapo atkaklių mokslinių diskusijų centru, kuris pastaraisiais metais persikėlė į Rusijos mokslinę profesinę spaudą, tokius leidinius kaip *Научная техническая информация*, *Научные и технические библиотеки*, *Отечественные архивы* ir kt. Šiame straipsnyje pabandyta nustatyti pagrindinius dokumentotyros sampratos ir vietos mokslų sistemoje teiginius, iškeltus mokslinin-

kų diskusijoje. Be to, apžvelgtas dokumentotyros kaip tarpšakinės mokymo disciplinos vaidmuo ir reikšmė komunikacijos ir informacijos studijoms.

Dokumentotyra studijų procese

Žinių visuomenės kūrimo procese informacijos srautai, fiksuoti įvairiose laikmense, sparčiai išaugo. Tęsiasi sudėtingas evoliucijos procesas, kai dokumentai fiksuojami pagal žinomus ir naujus požymius. Tam informacinių technologijų specialistai privalo turėti fundamentalų dokumentotyriinį pasirengimą, kad galėtų sėkmingai vykdyti ir savo kaip informacijos tarpininkų funkcijas.

Dokumentotyra gali būti disciplina, kuri padeda kompleksiskai perteikti bendras teorines žinias apie dokumentus, rengiant informacijos ir komunikacijos krypties bakalaurus – bibliotekininkus, archyvistus, informologus ar leidėjus. Kaip tik šis dalykas gali duoti fundamentalių žinių sprendžiant įvairias problemas, susijusias su fakulteto absolventų profesine veikla.

Nepriklausomai nuo pasirinktos specialybės kiekvienas studentas turi sukaupti tam tikrų žinių apie dokumentą ir dokumentinę komunikaciją. Jis privalo žinoti įvairias dokumento sampratas, kurios taikomos užsienyje ir mūsų šalyje. Jam būtina suprasti dokumento prigimtį ir žinoti to dokumento istoriją, vystymosi pokyčius. Studentas, kaip būsimas informacijos ir komunikacijos specialistas, turi suvokti dokumentą kaip sudėtingos sistemos objektą, sudarytą iš materialios ar virtualios laikmenos ir jame esančios informacijos. Kaip teigia prof. N. Kušnarenko, „kiekvieną dokumentą kaip sistemą, turinčią savo funkcijas, savybes ir požymius, nagrinėja dokumentotyra, o atskirus šios sistemos elementus – kiti informacijos ir komunikacijos mokslai“ [6, 35].

Teoriniai šios disciplinos pagrindai leidžia perprasti įvairių dokumentų vidinių ir išorinių struktūros elementų visumą, dokumentavimo metodus. Ypač svarbu, kad studentai išmanytų rūšinę ir tipologinę dokumentų klasifikaciją. Jie turi savarankiškai mokėti klasifikuoti dokumentus pagal įvairius požymius: turinį, formą, paskirtį, dokumentavimo metodus, informacijos fiksavimo priemones ir kitus.

Jiems svarbu žinoti konkrečių informacinės veiklos dokumentų tipus ir rūšis, jų paplitimą įvairiose laikmense.

Studentai, turėdami analizės ir sintezės gebėjimų, automatiškai gali įgyti konkrečių dokumentų, tiek spausdintinių, tiek elektroninių, tiek vaizdinių ar garsinių, charakterizavimo įgūdžių. Šias žinias jie gali pritaikyti įvairiose praktinio darbo sferose, panaudodami visą informacinį dokumento potencialą ir sėkmingai rasdami jame ypač vertingos informacijos.

Bendras teorinis dokumentotyrisis pasirengimas reikalauja iš absolventų atitinkamos profesinės pasaulėžiūros, kuri leidžia suprasti dokumentinės komunikacijos esmę, suvokti dokumentotyra kaip integralią mokslinę discipliną, kuri tyrinėja įvairių rūšių dokumentų savybes ir požymius, sudarymą ir funkcionavimą [8, 326]. Taip išsivaizduojama dokumentotyros paskirtis formuoja ne tik profesinę pasaulėžiūrą, bet ir informacinę komunikacijos ir informacijos specialistų kultūrą.

Per pastaruosius 10–15 metų dokumentotyra tapo bendra universitetine disciplina. Ji įtraukta į daugelio šalių humanitarinių ir socialinių mokslų studijų programas. Spartus dokumentotyros paplitimas ir raidos pokyčiai sukėlė diskusijų dėl jos vietos mokslų sistemoje.

Dokumentotyra – mokslinė disciplina

Dokumentotyra jau yra susiformavusi mokslinė disciplina, pagrįsta plačiu dokumento vertinimu humanitarinių ir socialinių mokslų sistemoje. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. lapkričio 11 d. nutarimu Nr. 1247 patvirtinta Lietuvos mokslų klasifikacija (Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas, 1997) komunikacijos ir informacijos mokslus priskiria humanitariniams mokslams ir apima šias šakas:

H 100 Dokumentacija, informacija, bibliotekinkystė, archyvistika

H 105 Bibliografija

H 110 Paleografija, knygotyra, epigrafija, papirusologija.

Kaip teigia prof. A. Glosienė, ši klasifikacija toli gražu neapima visų tyrimų, kuriuos aprėpia komunikacijos ir informacijos mokslai [1, 11].

Kaip atskiras savarankiškas mokslas komunikacijos ir informacijos mokslų sistemoje dokumentotyra sėkmingai gyvuoja šalia kitų, nagrinėdama dokumento sandarą, savybes ir funkcijas. Dokumentas tampa lyg ir bendru komunikacijos ir informacijos mokslų vardikliu. Tai leidžia dokumentotyra suvokti kaip integralią mokslinę discipliną.

Žiūrint į šiuolaikinių dokumentų įvairovę ir jų tarpusavio ryšius informacijos ir komunikacijos moksluose, galima sakyti, kad šie ryšiai sudaro tarpdalykinių ryšių kompleksą, kuris leidžia spręsti dokumentavimo procesų metodines problemas, dokumentų valdymo ir organizavimo kryptių ir kitus klausimus. Tarpdalykinių ryšių kompleksą galima papildyti istorija, sociologija, kultūrologija, lingvistika.

Komunikacijos ir informacijos mokslai yra savarankiška mokslų kryptis, sparčiai besiplėtojantis, kaitus, didelį socialinį poreikį atliepiantis reiškinys pasaulyje ir Lietuvoje [2, 161]. Kaip nurodo A. Glosienė, komunikacijos ir informacijos mokslų

specifinė savybė yra jų tarpdalykiškumas. Dokumentotyra priskiriama šiai mokslų krypčiai ir yra glaudžiai susijusi su informacijos ir dokumentinės komunikacijos mokslais – archyvistika, bibliotekininkystė, bibliografija, knygotyra.

Ankstesniuose moksliniuose tyrinėjimuose dokumentas buvo neatsiejamas nuo materialios laikmenos, o šiandien reikia iš esmės peržiūrėti šią poziciją – elektroniniai dokumentai pakoregavo dokumento sampratą. Pakitęs požiūris į informaciją ir jos dokumentavimą, informacinių technologijų taikymas lėmė sparčią naujų dokumento formų raidą, jų taikymo specifiką ir kitas dokumentotyros naujoves, dėl to galima teigti, kad tai sparčiai besikeičianti ir sėkmingai naujoves taikanti mokslinė disciplina.

Kai kurie rusų mokslininkai, pavyzdžiui, prof. O. Stolarovas, siūlo sujungti dokumentotyra ir archyvistiką, šaltinotyra, informacijos mokslus, kurie tyrinėja dokumentą, ir pavadinti šį naują kompleksą dokumentologija. Bendru vardikliu gali tapti dokumentinės informacijos atsiradimo genetinis požymis [12, 2].

G. Švecova-Vodka teigia, kad dokumentotyra reikia atskirti nuo dokumentologijos. Dokumentotyra susiformavo iš archyvistikos, o dokumentologija – tai visuma mokslų, kurie nagrinėja dokumentą [13, 14]. G. Švecova-Vodka siūlo naują mokslų klasifikacijos variantą – visą informacijos mokslų kompleksą pavadinti informologija, išskiriant:

1. Informacijos teoriją;
2. Taikomąją informatiką arba kompiuterinius mokslus;
3. Socialinę informatiką (suprantant plačiąja prasme ir išskiriant joje):
 - 3.1. Socialinės informacijos teoriją;
 - 3.2. Dokumentologiją:
 - 3.2.1. mokslus, rengiančius informaciją,
 - 3.2.2. mokslus apie dokumentų sudarymą, kaip dokumentotyra,
 - 3.2.3. mokslus apie archyvistiką,
 - 3.2.4. mokslus apie knygas, kaip knygotyra ar bibliologija,
4. Mokslinę informatiką [13, 17].

Šioje klasifikacijoje dokumentotyra suprantama tik archyvinio požiūriu, kaip mokslas apie dokumentų sudarymą. Čia dokumentotyra pristatoma kaip vienas iš dokumentologijos mokslų, kuris savo ruožtu priklauso informologijos mokslams. Šie naujadarai ir atskirų komunikacijos ir informacijos mokslų sujungimo perspektyva Rusijoje yra įdomi, bet kol kas nėra įtvirtinta norminiais aktais.

Dokumentotyros ištakos

Laikantis nuomonės, kad dokumentotyra yra kilusi ir atsiskyrusi iš archyvistikos, kaip teigia dauguma rusų mokslininkų, galima apžvelgti jos radimosi ištakas ir daryti istorinį ekskursą.

Išlikę iki mūsų laikų rašytiniai šaltiniai liudija, kad jau gilioje senovėje buvo kuriami dokumentai, atliekantys valdymo funkciją. Dirbti su dokumentais galėjo tik turintys specialias pareigas žmonės. Dokumentai buvo rašomi ant brangios medžiagos – pergamento, kuris buvo gaminamas iš ožkų ar veršių odos. Taupant brangią medžiagą, kartais praradusius reikšmę ar pasenusius dokumentus nuvalydavo ir ant to paties pergamento vėl rašydavo naujus [4, 12].

Ankstyvąjį periodą galima laikyti dokumentų sudarymo patirties kaupimu. Tuo metu pradėjo formuotis dokumento struktūra, nusistovėjo jo patvirtinimo ženklai – parašas, antspaudas. Be to, radosi dokumento rašymo stadijos: juodraštis ir švaraštis. Tačiau kalbėti apie dokumentų sudarymo sistemą senovėje ir feodalizmo laikotarpiu dar negalima. Tai buvo tik tradicijų kaupimas ir darbo su oficialiais dokumentais įpročių ugdymas.

XVI–XVII a. dokumentavimas jau atsirado valstybinėse institucijose. Čia buvo sudaroma daug įvairių dokumentų – raštų, įsakų, nuosprendžių ir kt. Nusistovėjo kai kurių rūšių dokumentų struktūra, jų įforminimo tvarka. Jau XVIII a. atsirado su dokumentais susiję įstatymai, pagal kuriuos įstaigos, remdamosi priimtomis taisyklėmis, turėjo sudaryti dokumentus ir juos saugoti trejus metus. Didesnėse institucijose buvo kuriamos kanceliarijos, kurios atsakė už dokumentų parengimą ir saugojimą. XVIII a. įvairiais laikotarpiais buvo leidžiami dokumentų pavyzdžių rinkiniai, kurie padėdavo valdininkams ir privatiems asmenims sudaryti dokumentus pagal nusistovėjusius tuo metu reikalavimus [4, 27].

XIX a. valdymo dokumentai buvo tvarkomi ir sudaromi pagal sistemą, kurioje tiksliai numatoma dokumentų registracija, kontrolė ir saugojimas. Be to, atsiradusios ir paplitusios rašomosios mašinelės, rotaprintai, rotatoriai leido sukurti naujus dokumentavimo metodus ir paspartinti dokumentų sudarymą.

Teorinių dokumento problemų nagrinėjimas leido išskirti dvi dokumentotyros raidos kryptis. Viena daugiau dėmesio skyrė valdymo dokumentams, oficialių dokumentų sudarymo ir įforminimo klausimams; kita tyrinėjo dokumentų visumą ir jų veiklos aspektus. Nors jos objektu išliko dokumentas, tačiau dalyku tapo dokumentinė veikla ir jos procesai: kaupimas, sisteminimas, saugojimas, paieška ir paskirstymas, o vėliau ir sudarymas. Šios krypties pradininku galima laikyti žymų belgų mokslininką Paulį Otlet, kuris pasiūlė pavadinti mokslą apie dokumentus bibliolo-

gija, arba dokumentacija, ir pagrindė savo idėjas knygoje *Traktatas apie dokumentaciją* (1934 m.). Joje pateikiami teoriniai apibendrinimai apie dokumentą ir jį sudarančius elementus. P. Otlet darbuose pagrindžiama dokumentacijos koncepcija ir svarbiausios jos raidos kryptys. Galima laikyti, kad belgų mokslininkas numatė dabartinės dokumentinės komunikacijos funkcijas, bandė įgyvendinti modernius dokumentų tvarkymo ir ieškos principus. Ypač svarbūs P. Otlet nuopelnai tarptautiniam bendradarbiavimui dokumentacijos srityje.

Išaugus dokumentų reikšmei visuomenės gyvenime, dokumentotyra peržengė vienos institucijos ar net vienos šalies ribas ir problemos pradėtos spręsti tarptautiniu mastu. Pradžią šiam darbui ir davė iškilieji Paulis Otlet ir Henri La Fontaine 1895 m. Briuselyje įkurdami Tarptautinį bibliografijos institutą, kuris nuo 1938 m. tapo Tarptautine dokumentacijos federacija (FID) su būstine Hagoje, o vėliau – Tarptautine informacijos ir dokumentacijos federacija, kurios būstinė Ženevoje. Ji vienijo 92 pasaulio šalis.

Buvo pradėta įgyvendinti daug klausimų apimanti FID programa, kuria siekta iširti ir nustatyti dokumento vietą mokslinėje veikloje, dokumentų viešumo, jų dauginimo, kopijavimo, skleidimo ir paieškos, klasifikavimo, kaupimo ir saugojimo problemas, tolesnės FID veiklos organizacinius klausimus.

Čia buvo sprendžiamos teorinės ir praktinės problemos, vienaip ar kitaip susijusios su dokumentais, jų sudarymu, tvarkymu, naudojimu ir saugojimu. Buvo atliekamas didelis standartizacijos darbas ir priimti svarbiausi dokumentacijos standartai, kuriais vadovaujamosi ir dabartinėje informacinėje, dokumentinėje veikloje.

XX a. pradžioje buvo naujai pažvelgta į dokumentotyra. Priimta keletas teisiųjų dokumentų, kurie nustatė įstaigų ir organizacijų dokumentų sudarymo tvarką ir taisykles. Kiekvienoje šalyje buvo priimamos ir patvirtinamos privalomos dokumentų įforminimo taisyklės. Taip pat buvo numatyta tvarka, kaip parengti dokumentus amžinai saugoti archyvuose. Daug dėmesio buvo skiriama technologiniams dokumentų rengimo procesams. Europoje galutinai įsitvirtino dokumentacijos terminas.

Rusijoje jau pirmaisiais sovietinės valdžios metais buvo kuriami mokslinio darbo organizavimo centrai, kurie ypatingą dėmesį skyrė darbo pagrindimui įstatymais [6, 149].

Pradėjo steigtis periodiniai leidiniai, kuriuose buvo dalijamasi darbo patyrimu, pasitaikydavo ir fundamentaliųjų mokslinių tyrinėjimų, skirtų dokumentų teorinėms problemoms. A. Zemskovas dokumentotyros raidos apžvalgoje pamini 1951 m. Suzanne Briet publikuotą dokumento atsiradimo prielaidų manifestą, kuriame ji pabrėžia, kad „dokumentas – tai bet kokio fakto liudijimas, bet koks fizinis ar simbolinis ženklas, išsaugotas ar užrašytas ir skirtas fiziniam ar konceptualiam reiškiniiui

pristatyti, sudaryti ar demonstruoti“ [5, 66]. JAV mokslininkai dokumentą aiškino siauriau. J.N. Shera ir L. Shores dokumentą laikė „knygų šeimos“ atstovu, „grafiniu įrašu“ [5, 68].

Šiuo laikotarpiu Sovietų Sąjungoje svarbiausia buvo dokumentavimo problemų sprendimas, remiantis mokslinių tyrimų rezultatais. Pradedant 7-uoju dešimtmečiu buvo priimti keli vyriausybės nutarimai, kuriais pagrįstas valstybinis dokumentotyros klausimų sprendimas, dokumentų tvarkymo ir sudarymo bendrų instrukcijų ir taisyklių įsigalėjimas. Nors daug dėmesio buvo skiriama naujų technologijų taikymui ir teorinių problemų sprendimui, tačiau kartais keblumų kildavo dėl naujų informacinių technologijų intensyvios raidos ir jų naudojimo darbe.

Dokumentinio darbo organizavimas jau seniai peržengė vienos šalies ar net keleto šalių ribas ir įgavo pasaulinį lygį. Dauguma šalių įkūrė nacionalinius informacijos ir dokumentacijos centrus, kurie sprendė iškilusias problemas savo šalyje ir sėkmingai bendradarbiavo su kitomis šalimis ir FID.

1945–1990 m. dokumentavimo procesams Sovietų Sąjungoje buvo vadovaujama centralizuotai. 1963 m. buvo įkurtas Visasąjunginis dokumentotyros ir archyvistikos mokslinio tyrimo institutas (VNIIDAD), kuris tapo moksliniu metodiniu dokumentotyros centru visoje Sovietų Sąjungoje. Be to, nuo 1961 m. pradėta rengti aukštojo mokslo specialistus Maskvos istorijos ir archyvų institute, o vėliau ir Maskvos humanitariniame universitete. Iš pradžių tai buvo dokumentotyros, vėliau – dokumentotyros ir dokumentų valdymo organizacijoje specialybė [7, 54].

XX a. pirmojoje pusėje prasideda dokumentus tiriančių mokslinių disciplinų diferenciacija. Atsiranda savarankiškos disciplinos: dokumentų klasifikavimo teorija, dokumentų srautų teorija, indeksavimo teorija, referavimo teorija ir kt. Iki tol buvo laikomasi požiūrio, kai dokumentotyra yra archyvistikos dalis, tyrinėjanti dokumentų valdymą organizacijoje ir jų sudarymo metodus. Ši sritis ir buvo pavadinta *dokumentų valdymu organizacijoje* (rus. *Делопроизводство*, angl. *Records Management*). Šiuo laikotarpiu atsiskyrė dokumentotyra (rus. *Документоведение*, angl. *Documentation Research*) nuo dokumentų valdymo organizacijoje, nes skirtingai buvo pradėta aiškinti dokumento sąvoka. Gana siaura dokumentų valdymo sąvoka liko naujai pavadintoje srityje – *dokumentų valdymas organizacijoje*, o teorines dokumento prigimties, genezės problemas pradėjo tyrinėti dokumentotyra [9, 21].

Šiuolaikinio dokumentotyros raidos etapo savitumai

Vystantis informacijos mokslams, pradedama plačiau aiškinti dokumento sąvoką. Dažnai jis tapatinamas su sąvoka *informacija*, todėl pasikeičia mokslo apie doku-

mentos turinys. Lygiagrečiai vystosi mokslinės kryptys, kaip dokumentotyra ir dokumentalistika bei dokumentų valdymas.

Dokumentalistika tampa taikomuoju mokslu, kuris nagrinėja visų tipų dokumentinių sistemų valdymo optimizavimą – nuo meno iki kanceliarijos. Jis tiria dokumentų struktūrą ir savybes, jų sudarymo metodus ir priemones, saugojimą, paiešką ir naudojimą. Be to, dokumentalistika nagrinėja dokumentų srautus ir masyvus tam, kad būtų galima optimizuoti stambių sistemų veiklą. Dokumentalistika ypač daug dėmesio skyrė dokumentų klasifikavimui ir sisteminimui, jų identifikavimo ir standartizavimo problemoms. Pavyzdžiui, buvusioje Sovietų Sąjungoje vien per 8-ąjį dešimtmetį buvo sukurta net 15 dokumentų unifikavimo sistemų, patvirtinti tokie standartai kaip „Dokumentų valdymas ir archyvistika. Terminai ir apibrėžimai“, „Unifikuotos dokumentacijos sistemos. Pagrindiniai apibrėžimai“ ir kt. Tačiau dokumentalistika neatskleidžia dokumento tyrimų visumos ir negali tapti bendra teorine disciplina [9, 24].

Tuo pačiu metu dokumentotyra vystosi kaip savarankiška mokslinė disciplina, kuri nagrinėja istorinius dokumentų sudarymo aspektus, jų kompleksus ir sistemas. Šios krypties atstovai (T. Kuznecova, M. Larinas) supranta dokumentotyra kaip mokslą apie tinkamą dalykinių dokumentų įforminimą, jų sudarymą ir saugojimą. Jis laikomas archyvistikos mokslo dalimi ir tapatinamas su dokumentų valdymo moksline disciplina [7; 9]. Toks siauras dokumentotyros aiškinimas kai kuriose šalyse išliko iki šių dienų. Jo sekėjų gausu Rusijoje ir šiuo metu.

Kita dokumentotyros kryptis pretenduoja į mokslą, kuris apibendrina dokumentą, nagrinėja su juo susijusių problemų visumą. Jau 7-ajame dešimtmetyje sparčiai besivystanti informatika pakoregavo dokumentotyros sampratą. Šiuo laikotarpiu dokumentotyros tyrimo objektu laikoma pirminė socialinė informacija, kurią reikia perduoti laike ir erdvėje. Dokumento sudarymas prasideda išskiriant dalį socialinės informacijos, kuri svarbi visuomenei ir kurią būtina užfiksuoti ir suformuoti informacinį pranešimą. Socialinė šios informacijos paskirtis apibrėžia informacinio pranešimo formą, materialią sudėtį ir turinį, užfiksuotą informacijos laikmenoje. Be socialinės paskirties dokumento formai turi reikšmės ir informacijos laikmena, informacijos fiksavimo būdai, jos apdorojimas. Informacijos savybių kitimas keičia dokumentinės informacijos paskirtį.

A. Zemskovas savo apžvalgoje mini prof. M. Buchlando straipsnį „Kas yra dokumentas?“, kuriame apibendrinti visi moksliniai tyrimai apie dokumentus ir bandoma rasti tikslią dokumento sampratą, ją teoriškai pagrįsti [5, 64]. Pastaraisiais metais Norvegijoje nagrinėjamos dokumentų sudarymo, jų įvairovės, funkcionavi-

mo problemos, pabrėžiama ne tik jau esama dokumentų įvairovė, bet ir atliekami dokumentų sudarymo eksperimentai [5, 69]. Dokumentotyros keliami uždaviniai glaudžiai sietini su semiotikos mokslu. Tačiau Vakarų Europos mokslininkai pripažįsta, kad publikacijų dokumentų teorijos klausimais nėra gausu, ko negalima pasakyti apie Rytų Europos šalis.

Bendrosios dokumento teorijos dalykas yra pats informacinis pranešimas, jo fiksavimo būdai ir perdavimo metodai. Pagrindinį vaidmenį atlieka tekstiniai dokumentai, tačiau bendrosios dokumento teorijos dalykas gali būti ir kitos laikmenos. Kai kurie mokslininkai (A. Michailovas, A. Čiornas, R. Giliarevskis) informatiką laikė informaciją apie dokumentą apibendrinančia disciplina. Naudojant informacinės analizės metodus mėginama apibendrinti teorinius dokumento tyrimus.

N. Kušnarenko teigia, kad „keletas klausimų, susijusių su dokumentų klasifikavimu, informacinių dokumento modelių kūrimu, dokumentinių informacinių srautų analize, tapo bibliotekininkystės, bibliografijos, archyvistikos ir informatikos dalimis. Beveik iki 9-ojo dešimtmečio vyrauja dvi skirtingos mokslo apie dokumentą kryptys“ [6, 151].

Šiuolaikinis dokumentotyros raidos etapas skiriasi visų pirma tuo, kad dokumentotyra pripažįstama kaip savarankiška mokslinė disciplina. Rytų Europos šalyse formuojasi keletas dokumentotyros koncepcijų, tai:

- valdymo (T. Kuznecova, M. Larinas);
- apibendrinamoji (N. Kušnarenko, J. Stoliarovas);
- informacinė (G. Švecova-Vodka, E. Pleškevič).

Visų šių koncepcijų atstovai skirtingai traktuoja dokumento sąvoką ir dokumentotyros vietą mokslų sistemoje.

Dokumentotyra – tarpšakinė integrali disciplina

Sparčiai besivystančios informacinės technologijos ir atsirandančios vis naujos dokumentų laikmenos patikslino dokumento sampratą. Įvairiai suprantama dokumento sąvoka profesinėje dokumentinėje ar informacinėje veikloje. Mokslininkai (J. Stoliarovas, O. Koršunovas) dokumento sąvoką supranta kaip savarankišką vienetą. 9–10-uoju dešimtmečiais sukuriami fundamentalūs veikalai apie dokumentus, jų klasifikavimą, todėl po šių darbų pasirodymo prasidėjo naujas dokumentotyros raidos etapas. Dokumentotyra įgauna tarpdalykinį pobūdį. Jos problemas pradeda nagrinėti bibliotekininkai, bibliografai, informatikai ir knygotyrininkai.

Pastaruoju metu bandoma sukurti naują mokslą apie dokumentą arba sujungti mokslines dokumentotyrines disciplinas. Kai kurie mokslininkai (J. Stoliarovas,

G. Švecova-Vodka) jau siūlo tokios disciplinos pavadinimus: *informacijos ir komunikacijos mokslas, dokumentologija, dokumentacijos ir informacijos mokslas* ir kt. Visuose šiuose moksluose bendru objektu tampa dokumento tyrinėjimas [10, 7].

Be to, tokių mokslų pagrindą sudaro atskiros bibliotekininkystės, bibliografijos, knygotyros, archyvistikos, muziejininkystės ir informatikos dalys. Kiekviena iš jų turi specifinius uždavinius ir veiklos kryptis, bet dokumento teorija yra bendra visoms – tai dokumento funkcijų analizė, struktūros tyrimai, savybių ir požymių nustatymas.

Suprantant dokumentotyra platesne prasme, kaip teigia rusų mokslininkas M. Slobodianikas, t. y. mokslą apie bendrąją dokumentų teoriją, galima teigti, kad dokumentotyra kaip mokslinė disciplina atsirado XX a. pirmojoje pusėje, tačiau kaip savarankiška mokslo sritis susiformavo apie 7-ąjį dešimtmetį [10, 8]. Iki tol buvo paplitęs požiūris, kai dokumentotyra yra archyvistikos dalis, tyrinėjanti dokumentų valdymą organizacijoje ir jų sudarymo metodus [4, 55]. Ši sritis ir dabar vadinama dokumentų valdymu organizacijoje.

Daugelio mokslų tyrinėjimo objektas ir dalykas yra bendrosios dokumento problemos, tačiau dokumentinė informacija čia nagrinėjama koku nors konkrečiu aspektu. Pavyzdžiui, archyvistikoje – retrospektyviuoju, istorijoje – šaltiniotyriniu ir t. t. Dokumentotyroje tyrinėjama dokumento teorija bendrais bruožais.

Bendrosios dokumento teorijos dalykas yra pats informacinis pranešimas, jo fiksavimo būdai ir perdavimo metodai. Pagrindinį vaidmenį atlieka tekstiniai dokumentai, tačiau bendrosios dokumento teorijos dalykas gali būti ir elektroniniai dokumentai. Vienas iš svarbiausių dokumentotyros tikslų yra dokumento genezės tyrinėjimas [7, 24].

Esama įvairių dokumentotyros apibrėžimų, bet nė vienas netapo visuotinai pripažintas. Kai kurie mokslininkai teigia, kad dokumentotyra yra jau seniai susiformavęs mokslas, kurio pradžia siekia seniausius laikus, kai buvo paminėti dokumentai. Rytų Europos šalys laikosi šios hipotezės ir yra sukūrusios teorinį jos aiškinimą. Vakarų šalys dokumentotyra dažnai priskiria taikomajai sričiai ir kalba tik apie naujai besivystantį dokumentotyros mokslą, kuris siejamas su informacinių technologijų atsiradimu ir informacijos srautų gausumu.

Šiuolaikinę dokumentotyra galima suskirstyti į dvi dalis – bendrąją ir specialiąją. Bendroji dokumentotyra teikia sisteminės mokslines žinias apie dokumentą apskritai. Specialioji dokumentotyra tyrinėja dokumento ypatumus, kurie yra bibliotekinės, informacinės, archyvinės, muziejinės veiklos rezultatas ir funkcionuoja atskirose informacinėse sistemose ar kitose dokumentinės komunikacijos struktūrose. Specialiojoje dokumentotyroje galima išskirti dalinę dokumentotyra. Dalinės dokumen-

totos dalykas yra atskiros dokumentų rūšys – knygos, patentai, žemėlapiai, kino ir kiti dokumentai.

Rusų mokslininkė E. Medvedeva bendrajai dokumentotyrai priskiria:

- dokumento teoriją,
- dokumentinių išteklių teoriją,
- dokumentinę lingvistiką,
- dokumentinių paieškos sistemų teoriją,
- dokumentų saugojimo technologiją ir kt.

Specialioje dokumentotyroje išskiriama:

- dokumentinių srautų teorija,
- dokumentų valdymas,
- dokumentų tipus ir rūšis nagrinėjančios teorijos ir kt. [8, 329].

Dokumentotyros kursas užsienyje yra skaitomas kaip tarpšakinė disciplina humanitarinių ir socialinių mokslų specialybių studentams. Rytų Europoje, konkrečiai Rusijoje, dokumentotyros kursas skaitomas 87 universitetuose. Čia dokumentotyra suprantama kaip teorinė tarpšakinė disciplina, susidedanti iš kelių kursų: dokumentų teorijos, dokumentų valdymo organizacijoje, specialiosios dokumentotyros ir kt.

Vakarų Europos šalyse skaitomi dokumentų teorijos kursai ir dokumentų vadybos taikomojo pobūdžio kursai. Pavyzdžiui, Vokietijoje dokumentalistikos, leidybos, bibliotekininkystės ir archyvistikos specialybių studentams skaitomi tokie specialiosios dokumentotyros kursai kaip modernioji knygotyra, naujosios medijos, dokumentų vadyba, be to, ir teorinis dokumentotyros kursas (*Dokumentationswesen*).

Dokumentotyros situacija Lietuvoje

Lietuvoje dokumentotyra palyginti nauja mokslo šaka, tirianti mokslinių, techninių ir kitų dokumentų formą, jų struktūrą, savybes ir funkcijas. Ji ieško optimalių būdų dokumentinei informacijai fiksuoti, saugoti ir skleisti operatyvaus ryšio priemonėmis. Savo veikloje remiasi archyvistikos, knygotyros, bibliotekininkystės ir bibliografijos, informatikos ir kitų mokslų patyrimu.

Pagrindiniai dokumentotyros tikslai lieka šie: analizuoti dokumento sampratą, struktūrą ir funkcijų įvairovę, sudarančią dokumentinės komunikacijos pagrindą, taip pat pateikti informacijos fiksavimo būdus, apdorojimo metodus, saugojimo galimybes ir naudojimo perspektyvas.

Tačiau kartais painiavos sukelia skirtingas terminų suvokimas. Naujai pasirodžiusiame B. Vonsavičiaus mokomajame leidinyje „Dokumentalistikos pagrindai“

[3] iš viso atsisakoma tiek dokumentotyros, tiek dokumentų valdymo terminų, vartojamas tik dokumentalistikos terminas kartais siaura – raštvedybos prasme, o kartais – apibendrinamąja dokumentotyrene ar net, anot Rusijos mokslininkų, dokumentologijos prasme.

Mūsų šalyje teorinės dokumentotyros problemos sprendžiamos nesistemiškai, trūksta darbą koordinuojančio mokslinio metodinio centro. Atkūrus nepriklausomybę, daugiau dėmesio skiriama dokumentų valdymui. Pastaruoju metu labiau susidomėta dalykinių dokumentų organizavimo klausimais, bandomos spręsti elektroninių išteklių išsaugojimo ir tvarkymo problemos. Mažiau rūpi bendrieji dokumentų teorijos klausimai.

Postūmį spręsti dokumentų teorijos problemas davė 1991 m. Vilniaus universitete įkurtas Komunikacijos fakultetas. Bakalauro studijų studentams buvo rengiami teoriniai kursai, atsirado doktorantūra, kuri glaudžiai siejasi su teorinėmis dokumentotyros problemomis. Sėkmingai apginta pirmoji archyvistikos daktaro disertacija – Daivos Lukšaitės „Dokumentų vertės ekspertizė archyvuose: Lietuvos nacionalinio dokumentų fondo viešojo sektoriaus įstaigų dokumentų vertės ekspertizė“. Elektroninių dokumentų vadybos ir ilgalaikio išsaugojimo klausimai gvildinami Ingos Petravičiūtės disertacijoje „Elektroninių dokumentų Lietuvos nacionaliniame dokumentų fonde valdymas“. Sprendžiamos kitos dokumentų teorijos problemos.

Lietuvoje dokumentotyros disciplina kol kas nėra plačiai dėstoma. Dokumentotyros kursas skaitomas Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultete ir Klaipėdos universiteto Socialinių mokslų fakultete, dokumentalistikos kursas, nagrinėjantis raštvedybos problemas, – Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo fakultete.

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultete dokumentotyros kursas pradėtas skaityti 1994 metais informologijos specialybės studentams, taip pat buvo skaitomas bibliotekinkystės ir informacijos, archyvistikos specialybių studentams, trumpai – Tarpautinių santykių ir politikos mokslų institute. Keičiant ir koreguojant studijų programas dokumentotyros kursas išliko archyvistikos studijų programoje.

Norėtume tikėti, kad įsisavinęs dokumentotyros dalyką, mokslinius faktus, koncepcijas ir teorinį supratimą apie dokumento vietą ir vaidmenį visuomenėje būsimas informacijos ir komunikacijos specialistas galės orientuotis naujose tendencijose ir reiškiniuose, kurie pasitaikys jo profesinėje praktinėje veikloje.

Išvados

Apibendrinant pateiktą medžiagą galima daryti išvadą, kad nors specialistai diskutuoja dėl dokumentotyros sampratos ir vietos mokslų sistemoje, bandoma ją skirti prie archyvistikos ar kitų informacijos mokslų, tačiau dokumentotyra vis labiau įsitvirtina komunikacijos ir informacijos mokslų kryptyje kaip savarankiška mokslo disciplina, sprendžianti aktualius dokumento teorijos ir praktikos klausimus.

Susipažinus su pagrindiniais diskusijos teiginiais, galima sutikti su rusų mokslininku M. Slobodianiku [10], kuris siūlo sujungti visas koncepcijas ir sukurti vieno mokslo strategiją: nuo mokslinių disciplinų komplekso prie taikomojo mokslo ir nuo taikomojo prie fundamentalaus mokslo – *dokumentologijos*. Tai gana ilgas procesas, nes būtina suderinti skirtingų mokslinių mokyklų nuomones ir sukurti vieningą infrastruktūrą. Tai padėtų baigti užsitęsusią mokslinę diskusiją ir nustatyti dokumentotyros objektą, turinį ir vietą mokslų sistemoje.

Jau susiformavo mokslininkų ir specialistų grupės, įvairiai aiškinančios dokumentotyra, skirtingai įvardijančios jos tikslus ir uždavinius. Reikia pripažinti, kad ypač plačiai šios teorinės problemos tyrinėjamos Rusijoje ir Ukrainoje.

Lietuvoje kol kas tik pradeda domėtis dokumentotyra, tačiau jos samprata ir vieta mokslų sistemoje taip pat suvokiama skirtingai. Skirtingai ji pateikiama ir dėstoma Klaipėdos, Vilniaus ir Mykolo Romerio universitetų studentams.

Galima atsargiai žiūrėti į naujas dokumentotyros tendencijas ar perspektyvas, tačiau reikia pripažinti šio mokslo laimėjimus ir būtinybę su jais supažindinti studentus kaip naujos kartos informacijos ir komunikacijos specialistus.

Įteikta 2007 m. kovo mėn.

NUORODOS

1. GLOSIENĖ, A. Komunikacijos ir informacijos mokslai humanitarinių ir socialinių mokslų kontekste. *Informacijos mokslai*, 2004, [t.] 29, p. 9–30.
2. *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų plėtros problemos*. Sudarė Giedrius Viliūnas. Vilnius, 2004. 346 p. ISBN 9986-780-62-4.
3. VONSAVIČIUS, B. *Dokumentalistikos pagrindai*: mokomasis leidinys. Vilnius, 2006. 206 p. ISBN 9955-19-042-6.
4. *Делопроезводство*. Под ред. Т.В. Кузнецовой. Москва, 2004. 544 с. ISBN 5-7709-0227-2.
5. ЗЕМСКОВ, А.И. Документоведение – было, есть и будет. *Научные и технические библиотеки*, 2006, № 7, с. 63–71.
6. КУШНАРЕНКО, Н.Н. *Документоведение*: Учебник. 3-е изд., стер. Киев, 2001. 460 с. ISBN 966-620-077-5.

7. ЛАРИН, М.В. *Управление документацией в организациях*. Москва, 2002. 288 с.
8. МЕДВЕДЕВА, Е. А. Проблемы документоведения в учебном пособии. *Книга: исследование и материалы*. Москва, сб. 77 (1999), с. 325–333.
9. ПЛЕШКЕВИЧ, Е. А. Современные проблемы науки о документе. *Научные и технические библиотеки*, 2006, № 10, с. 14–29.
10. СЛОБОДЯНИК, М. С. Перспективы формирования фундаментальной науки о документе. In *Библиотечное дело – 2005: деятельность библиотек и развитие информационной культуры общества*. Москва, 2005, с. 5–18.
11. СТОЛЯРОВ, Ю. Н. Классификация документа: решения и проблемы. *Книга: исследование и материалы*. Москва, сб. 70 (1995), с. 24–40.
12. СТОЛЯРОВ, Ю. Н. О месте документоведения в системе наук. НТИ. Сер. 1. Москва, № 6 (2004), с. 1–3.
13. ШВЕЦОВА-ВОДКА, Г. Н. Документоведение как научная дисциплина. In *Библиотечное дело – 2005: деятельность библиотек и развитие информационной культуры общества*. Москва, 2005, с. 24–41.

THE PLACE OF DOCUMENTATION RESEARCH IN THE SYSTEM OF SCIENCES

JULIJA ZINKEVIČIENĖ

Abstract

The documents preserve the social experience of the humanity and, thus, provide concentrated knowledge to the society and individuals, help to transfer experience to the future generations.

The goal of the article is to analyze the documentation (research) as an interdisciplinary branch of science and study area, its place and role within the system of communication and information sciences. The main attention should be focused on the influence of the archival research and its interaction with other branches.

The documentation research is a basic discipline that helps to transfer a complex of general theoretical knowledge in educating the bachelors of information and communication science. Without regard to a chosen direction of studies, each student has to acquire knowledge about a document and documentary communication. They have to be able to understand different concepts of a document that are used abroad and our country.

The definition and place of documentation research is an important issue discussed by the scientists. During the last 10–15 years it turned into a general university discipline taught in many departments of humanities and social sciences abroad. The quick spread and development of documentation research has instigated discussions about its place within the system of sciences.

As an autonomous branch of science documentation research has a place among other branches within the system of communication and information sciences. It investigates the structure, attributes, and functions of a document. The document becomes a general concept in communication and information sciences. That allows us to treat documentation research as an interdisciplinary branch of science.

DOKUMENTOTYROS VIETA MOKSLŲ SISTEMOJE

JULIJA ZINKEVIČIENĖ

Santrauka

Saugodami žmonijos socialinę patirtį, dokumentai aprūpina visuomenę ir jos individus koncentruotomis žiniomis, perteikia informaciją ateinančioms kartoms.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti dokumentotyra kaip tarpšakinę integralią mokslinę discipliną ir jos vietą mokslų sistemoje, pagrindinį dėmesį kreipiant į archyvistikos mokslo įtaką mokymo procesui, dokumentotyros ir arhyvistikos tarpusavio ryšius.

Galima teigti, kad dokumentotyra yra mokslinė disciplina, kuri padeda kompleksiskai perteikti teorines profesines žinias, rengiant informacijos ir komunikacijos krypties specialistus. Studentai sukaupia tam tikrą žinių apie dokumentą ir dokumentinę komunikaciją bagažą, orientuojasi įvairiose dokumento sampratose, taikomose užsienyje ir mūsų šalyje.

Dokumentotyros apibūdinimas ir jos vieta mokslų sistemoje yra viena iš aktualiausių šiuolaikinių problemų. Per pastaruosius 10–15 metų dokumentotyra Rytų Europos šalyse tapo bendra universitetine disciplina, kuri yra skaitoma daugelio humanitarinių ir socialinių mokslų specialybių programose. Spartus dokumentotyros paplitimas ir vystymasis iššaukė mokslines diskusijas jos vietos mokslų sistemoje klausimu.

Kaip savarankiška mokslo disciplina dokumentotyra sėkmingai gyvuoja šalia kitų mokslų, nagrinėdama dokumento struktūrą, savybes ir funkcijas. Dokumentas tampa lyg ir bendru komunikacijos ir informacijos mokslų vardikliu. Tai leidžia į dokumentotyra žvelgti kaip į integralią tarpšakinę mokslinę discipliną, su kurios laimėjimais ir perspektyvomis verta susipažindinti.